

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.25386328.1401.4.7.11.4>

Jungian Archetype Analysis of the Natural Symbols of Resistance Through Razieh Tojar's Fictions: My Star, Doubtlessly the Flame Will Never Die, and Morning Mahboobeh

shahla kalbali¹, Ahmad Sanchooli², Mohammad Mojavezy³

Abstract

Symbolism is one of the most significant literary genres that play an essential role in holy defense literature. As the reader scrutinizes these symbols and archetypes, not only enjoys deciphering these literary works, but also gets acquainted with the standards, style, and thoughts of the author. Over the years, these archetypes were inherited by the subconscious of human beings which manifested in the form of symbols. Razieh Tojar is one of the contemporary and prolific authors in the holy defense genre who has written many stories about the lives and sacrifices of warriors and martyrs. She has artistically described the characteristics of martyrs and warriors by using symbols of resistance, such as rose, pigeon, bird, river, sea, and moon. Moreover, she encouraged them to be optimistic about the future and join the battlefield. This research aims to analyze and introduce the natural symbols of resistance in three selected works of Razieh Tojar, which have been done by a descriptive-analytical approach. The obtained results indicate that Razieh Tojar used seven categories of natural symbols in these three works. Since the book "Doubtlessly the Flame Will Never Die" belongs to the 80s, which is considered the golden decade of Tojar's works due to becoming more technical stories of the holy defense genre, it has made the most use of natural symbols of resistance. The least symbolism can be observed in the book "My Star" from the 70s, as the war stories became more objective in the first decades.

Keywords: *Fiction, Jungian Archetype, Natural Symbols, Razieh Tojar, Resistance Literature.*

-
1. corresponding author: Master of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Zabol University, Zabol, Iran; kalbalishahla@gmail.com
 2. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Zabol University, Zabol, Iran.
 3. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Zabol University, Zabol, Iran.

تحلیل نمادهای طبیعی مقاومت در سه اثر داستانی راضیه تجار

(ستاره من، گمان مبر که شعله بمیرد و محبوبه صبح) بر اساس کهن‌الگوی یونگ*

شهلا کلبعلی^۱، احمد سنجولی^۲، محمد مجوزی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۰۱

چکیده

نمادپردازی یکی از جریان‌های مهم ادبی است که در ادبیات دفاع مقدس، از بازتاب و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. چنانکه مخاطب با مطالعه این نمادها و کهن‌الگوها، ضمن رمزگشایی از آن‌ها به التذاذ ادبی دست یافته و با معیارها و سبک و اندیشه نویسنده آشنا می‌گردد. کهن‌الگوهایی که طی سال‌های متمادی به ضمیر ناخودآگاه انسان به ارث رسیده است و در شکل و هیئت نمادها متبلور شده‌اند. راضیه تجار، از جمله نویسندگان معاصر و پرکار در حوزه ادبیات دفاع مقدس است. وی داستان‌های زیادی از زندگی و ایثار رزمندگان و شهدا نوشته است. او با کاربرد نمادهای مقاومت، نظیر گل سرخ، کبوتر، پرند، رود، دریا و ماه و... به توصیف هنرمندانه‌ای از ویژگی‌های شهدا و رزمندگان پرداخته و آنان را به آینده‌ای روشن و پیوستن به عرصه‌های مبارزه تشویق کرده است. هدف از این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی، انجام گرفته است، واکاوی نمادهای طبیعی مقاومت در سه اثر منتخب راضیه تجار و تجزیه و تحلیل و معرفی آن‌هاست. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که راضیه تجار با هفت دسته از نمادهای طبیعی، در این سه اثر، به نمادپردازی پرداخته است و کتاب «گمان مبر که شعله بمیرد» متعلق به دهه هشتاد که دهه طلایی آثار تجارمی‌باشد، به دلیل فنی‌تر شدن داستان‌های دفاع مقدس در این دهه، بالاترین میزان کاربرد نمادهای طبیعی مقاومت را به خود اختصاص داده است و کتاب «ستاره من» متعلق به دهه هفتاد به دلیل عینی‌تر بودن داستان‌های جنگ در دهه‌های نخستین کمترین میزان کاربرد نمادها را به خود اختصاص داده است.

کلیدواژه‌ها: ادبیات مقاومت، ادبیات داستانی، نمادهای طبیعی، کهن‌الگوی یونگ، راضیه تجار.

* مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه زابل است.

۱. نویسنده مسئول: کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، زابل،

ایران؛ kalbalishahla@gmail.com

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، زابل، ایران؛

۳. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، زابل، ایران.

۱- مقدمه

یکی از مقوله‌های زیبایی‌شناسی که نویسندگان برای بیان مفاهیم ارزشی دفاع مقدس، از آن بهره می‌جویند، نمادپردازی است. نماد و نمادگرایی در فرهنگ ملل مختلف ریشه‌ای دیرینه و عمیق دارد. نماد، نماینده ویژگی و کیفیت انسانی است که در مظاهر طبیعی جلوه‌گر می‌شود. «نماد در معنای اولیه خود همان نیمه پنهان چیزی است، نیمه‌ای که خواننده همواره در پی کشف آن است» (Chevalier, 1969:452). نماد، نما، مظهر و صورت تجسم یافته همان کهن‌الگوهایی است که از عمیق‌ترین و قدیمی‌ترین افکار بشر در غارها می‌جوشند و در قالب فرهنگ و هنر و تمدن امروزی جاری می‌شوند. تاریخ نمادگرایی نشان می‌دهد که هر چیزی می‌تواند معنایی نمادین پیدا کند؛ مانند اشیاء طبیعی، (سنگ‌ها، گیاهان، حیوانات، انسان‌ها، کوه‌ها، دره، خورشید، ماه، باد، آب، آتش) و یا آنچه دست‌ساز بشر است. مانند کشتی و خودرو یا حتی اشکال تجربیدی مانند (اعداد، اشکال سه‌گوشه، چهارگوشه و دایره) در حقیقت تمامی جهان، یک نماد بالقوه است (یونگ، ۱۳۹۳: ۳۵۲). معادل واژه نماد در زبان عربی کلمه رمز و در زبان انگلیسی واژه سمبل می‌باشد. یونگ در تعریف نمادها می‌گوید: «آنچه ما نمادش می‌نامیم یک اصطلاح است، یک نام یا نمایه‌ای که افزون بر معانی قراردادی و آشکار روزمره خود دارای معانی متناقضی نیز باشد. نماد شامل چیزی گنگ، ناشناخته یا پنهان از ماست. یک کلمه هنگامی نمادین می‌شود که چیزی بیش از مفهوم آشکار و بدون واسطه خود داشته باشد» (یونگ، ۱۳۹۳: ۱۵-۱۶).

یکی از داستان نویسان معاصر در عرصه دفاع مقدس راضیه تجار، متولد ۵ آذر ۱۳۲۶ ساکن تهران است. او فارغ‌التحصیل مقطع کارشناسی در رشته روان‌شناسی است. وی از نویسندگان زن متعهد و پرکارترین نویسنده زن در حوزه دفاع مقدس می‌باشد که آثار داستانی زیادی به رشته تحریر درآورده است. وی در داستان‌های خود که واقعیتی از زندگی و مبارزات رزمندگان تا شهادت است، از نمادهای مختلف مقاومت، بهره گرفته است. در این تحقیق به روش توصیفی-تحلیلی، نمادهای مقاومت در سه اثر داستانی این نویسنده مورد تجزیه تحلیل قرار گرفته است.

۱-۱- بیان مسئله

در میان نویسندگان زن دفاع مقدس، راضیه تجار چهره فعال و متعهدی است که در زمینه داستان کوتاه و رمان سبک خاص خود را دارد. ایشان با به کار بستن نمادهای مقاومت جلوه‌های

تحلیل نمادهای طبیعی مقاومت در سه اثر داستانی راضیه تجار

ایثار و جان‌فشانی رزمندگان و شهدا را به نحوی زیبا نشان داده است. از آنجا که بیشتر تحقیقاتی که بر روی نمادها مقاومت انجام گرفته بر روی کتاب‌های شعر بوده است و کمتر بر روی داستان‌های کوتاه و رمان‌ها تحقیقاتی از این قبیل انجام شده است، در این تحقیق برآنیم تا با بررسی نمادهای مقاومت بر روی داستان‌های راضیه تجار، به واکاوی و تجزیه تحلیل آن‌ها پرداخته و به اندیشه نویسنده آن راه یابیم. همچنین این تحقیق می‌کوشد به سؤالات زیر پاسخ دهد:

۱- راضیه تجار از نمادها در کتاب‌های منتخب برای بیان چه مفاهیمی بهره برده است؟

۲- کدام نوع نمادها در هر کتاب بیشترین کاربرد را داشته است؟

۳- کدام کتاب بالاترین میزان نمادهای طبیعی را در آثار منتخب او به خود اختصاص داده

است؟

هدف تحقیق حاضر، شناخت نمادهای طبیعی مقاومت و واکاوی و تبیین آن‌ها در سه اثر منتخب دفاع مقدس «ستاره من» متعلق به دهه ۷۰، «گمان مبر که شعله بمیرد» متعلق به دهه ۸۰ و «محبوبه صبح» متعلق به دهه ۹۰ می‌باشد. همچنین آشنایی با سبک و شیوه نویسنده‌گی نویسندگان زن دفاع مقدس و آشنا شدن با زیبایی‌های هنری و ادبی دفاع مقدس از دیگر اهداف این تحقیق به شمار می‌آید. پاسخ به سؤالات مطرح شده در این تحقیق نیز در زمره اهداف قرار می‌گیرند.

۲-۱- ضرورت و اهمیت تحقیق

اندیشه و ذوق نویسندگان زن به‌عنوان قشری فرهیخته باید بیش‌ازپیش به جامعه معرفی گردد. شناسایی و پرداختن به آثار راضیه تجار به‌عنوان پرکارترین نویسنده زن دفاع مقدس، حائز اهمیت است. در مورد کاربرد نمادهای پایداری تاکنون پژوهشی بر روی آثار ایشان انجام نگرفته است. از این رو انجام تحقیقی در مورد این مسئله، ضروری به نظر می‌رسید. تحقیق حاضر با هدف ترویج فرهنگ مقاومت بر روی آثار این بانوی نویسنده انجام گرفته و سعی دارد تا با بررسی نمادهای مقاومت، هنر این بانوی نویسنده را در کاربرد این نمادها نشان دهد.

۳-۱- پیشینه تحقیق

اغلب پژوهش‌هایی که در مورد آثار داستانی راضیه تجار صورت گرفته، معمولاً به جنبه‌های ساختاری، بررسی عناصر داستانی و تصویر زن و امثال آن اختصاص دارد که به برخی از آن‌ها

اشاره می‌شود: دستغیب (۱۳۷۳)، در مقاله‌ای با عنوان «نرگس‌ها و داستان‌های دیگر» بعد از بررسی چند اثر از راضیه تجار، او را نویسنده‌ای نیرومند در ادب زنانه دانسته و داستان‌های او را نمایشی صادقانه از رنج و شادی مردم به‌ویژه زنان جامعه می‌داند. حری (۱۳۷۷)، در مقاله‌ای با عنوان «سفر به ریشه‌ها (نقد آثار داستانی راضیه تجار)» به تحلیل این داستان‌ها پرداخته و ضمن مشخص کردن نمادها در آثار تجار از لحاظ عناصر داستانی، آن‌ها را مورد بررسی قرار داده است. خانم تجار توانسته چهره زن را به زبانی شیوا، نو، داستانی و منحصر به فرد به تصویر بکشد. پارسی نژاد (۱۳۸۰)، در مقاله‌ای با عنوان «گشت‌وگذار در کوچه اقاچیا» به نقد این کتاب پرداخته و به این نتیجه رسیده است که نویسنده بر سازه‌های داستانی و نوع کنش هر یک در قبال یکدیگر مطلع بوده و به خوبی از هر عنصری سود جسته و با ایجاد زنجیره‌ای مستحکم و قوی، حقایق داستانی را به یکدیگر متصل کرده است. دستغیب (۱۳۸۰)، در مقاله‌ای با عنوان «پرسه‌ای در کوچه اقاچیا» به نقد این داستان پرداخته و بعد از شناسایی نمادها در آن به نقش اجتماعی کمرنگ زنان اشاره کرده است؛ زنان در این اثر در مقابل سرنوشت و حوادث تسلیم هستند و بسیار به ندرت جلوی ستم مردها می‌ایستند. عرب یوسف‌آبادی و کلعلی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی سبک زنانه در رمان کوچه اقاچیا» ضمن بررسی مؤلفه‌های سبک زنانه در کتاب «کوچه اقاچیا» بیان داشته که این اثر مؤلفه‌های سبک زنانه را از کاربرد کلمات، رنگ‌ها و به تعریض سخن گفتن و ... داراست؛ ولی فضای اجتماعی و فرهنگی و وجود مردسالاری در دهه‌های پیش از انقلاب بر سرنوشت زنان سایه گسترده است. مشایخ سنگ تاجن و موسوی در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل هویت شخصیت زن در داستان مدرن کوچه اقاچیا از راضیه تجار» ضمن بررسی داستان، فضای اجتماعی - تحمیلی مردسالارانه‌ای را که اقتدار مردان برای شخصیت‌های زن داستان آفریده است را بیان داشته‌اند. علیزاده خیاط و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «مشکلات عاطفی و اجتماعی زنان در آثار داستانی راضیه تجار» معتقدند که زنان در داستان‌های تجار، در بند و تسلیم و محصور به خانه، ناامید تنها و پراضطراب هستند. سنچولی، مجوزی، کلعلی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «تجلی مؤلفه شهادت در سه اثر داستانی از راضیه تجار» جنبه‌های مختلف شهادت را در سه اثر او مورد بررسی قرار داده و نمود آن را در هر کتاب به صورت آماری بیان کردند. چنانچه ملاحظه می‌شود، اغلب پژوهش‌های صورت گرفته به بررسی جنبه‌های زنانه و یا بررسی عناصر داستان و موارد

دیگر، اختصاص یافته و پژوهشی که به بررسی نمادهای طبیعی مقاومت در آثار داستانی راضیه تجار پرداخته باشد، مشاهده نشد؛ از این رو این تحقیق نخستین پژوهشی است که بر روی آثار ایشان با این مضمون انجام گرفته است.

۱-۴- روش تحقیق

در این تحقیق که با روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته، ابتدا اطلاعات با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسناد که همان سه اثر منتخب و از کتاب‌های دفاع مقدس نویسنده است، جمع‌آوری شده و پس از فیش‌برداری و دسته‌بندی، موارد مربوطه به نمادهای طبیعی مقاومت در سه اثر منتخب راضیه تجار (از دهه ۷۰-۸۰، ۹۰)، بررسی، معرفی و مورد و تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

۲- مبانی نظری و ادبیات پژوهش

۲-۱- نماد

مکتب سمبولیسم یا نمادگرایی از جمله مکاتب مهم ادبی جهان است که در اواخر قرن ۱۹ در ادبیات شعر فرانسه مورد توجه نظریه‌پردازان قرار گرفت. برخی معتقدند که نمادگرایی هنر بیان اندیشه‌ها و عواطف و احساسات به گونه‌ای غیرمستقیم یا از طریق اشاره به چگونگی وقوع آن‌هاست (چدیوک، ۱۳۸۲: ۱). هر نماد، نماینده کیفیتی از خلق و خوی بشر است که در قالب نمادها ظاهر می‌شود. به عبارت دیگر «نماد کلمه، ترکیب یا عبارتی است بر معنا و مفهومی غیر آنچه در ظاهر به نظر می‌رسد» (میرصادقی، ۱۳۷۳: ۲۸۱). از نظر یونگ نمادها، نماینده چیزهایی هستند که ما نمی‌شناسیم. هر نماد، در واقع از یک کهن‌الگو زاده شده است. کهن‌الگو از اصطلاحات روانشناسی معاصر است که توسط او مطرح گردید. در زبان فارسی کهن‌الگو، صورت نوعی و نمادهای ازلی ترجمه شده است (شمیسا، ۱۳۹۰: ۵۱). نویسندگان گاه نمادها را در همان معنای متداول و گاه در معانی که ساخته و پرداخته ذهن خلاق خودشان است، استعمال می‌کنند. در مکتب نمادگرایی، کلمات یا ترکیب‌ها، بار معنایی عمیق و گسترده‌ای را با پوششی زیبا و هنری و معانی متعدد به دوش می‌کشند و مخاطب را به جست‌وجویی خردمندانه وامی‌دارند؛ تفکری که قدمت نمادها را تا دل غارها و سنگ‌نوشته‌ها دنبال می‌کند. نقش نماد در زندگی بشر، چنان پررنگ و

برجسته است که هرگز در پیچ و خم زندگی و زمان گم نمی‌شود. تاریخ مصرف ندارد، قومیت هم نمی‌شناسد. هرچند ممکن است با گذر زمان، به تدریج به ژرفای باریک و تاریک ناخودآگاه انسان نمادپرداز و اسطوره اندیش راه یابد و بخشی از گنجینه عظیم نیروهای روانی وی شود (فولادی، حسن پور، ۱۳۹۴: ۱۳۴). پس «می‌بینیم که نماد، در کل حرکت تکاملی انسان حضور دارد و نه تنها آگاهی او را پربار می‌کند، بلکه بر درک زیبایی شناختی او تأثیر می‌گذارد» (شوالیه، گبران، ۱۳۷۹، ج ۱: ۵۵).

۲-۲- انواع نمادها

از نظر کارل گستاو یونگ نمادها به دو دسته تقسیم می‌شوند، نمادهای طبیعی و نمادهای فرهنگی. «نمادهای طبیعی از محتویات ناخودآگاه روان سرچشمه می‌گیرند و بنابراین معرف گونه‌های فراوانی از نمایه‌های کهن‌الگوهای بنیادین می‌باشند. در بسیاری از موارد می‌توان این نمادها را به وسیلهٔ انگاره‌ها و نمایه‌هایی که در قدیمی‌ترین شواهد تاریخی و جوامع بدوی وجود دارند تا ریشه‌های کهن‌الگوشان ردیابی کرد» (یونگ، ۱۳۹۳: ۱۳۴). نمادهای فرهنگی هنوز هم در بسیاری از ادیان کاربرد دارند. آن‌ها تحولات زیادی داشته و فرایند تحولاتشان وارد ناخودآگاه شده است و بدین‌سان به صورت نمایه‌های جمعی موردپذیرش جوامع متمدن واقع شده‌اند.

۲-۳- ادبیات مقاومت

ادبیاتی که بیانگر پایداری انسان‌ها در برابر تجاوز دشمن داخلی و خارجی است، به ادبیات مقاومت مشهور است؛ مقاومت در برابر هر متجاوزی اعم از نفس اماره و هر دشمنی که به مقدسات انسانی سوء قصد نماید. به‌طور کلی ادبیات مقاومت از نوع ادب متعهد و سیاسی است و محتوای آن بیان تلاش‌ها، اخلاص‌ها، ایثارها، رزم‌ها و مظلومیت‌های ملتی است که برای دفع تجاوز نظامی، دینی، فرهنگی، ستی، ملی دشمنان قد برافراشته و در این مسیر رنج‌دیده و حرمان کشیده است (محقق، ۱۳۹۰: ۳۷-۳۶). تأثیر جنگ بر تمام جوانب اجتماعی و سیاسی و اقتصادی و فرهنگی جامعه، امری غیرقابل انکار است. از آنجاکه نویسندگان و شاعران متعهد نمی‌توانند نسبت به تحولات جامعه بی‌تفاوت باشند، این حادثه آنان را بر آن داشت تا در صف مبارزان قرار گیرند

تحلیل نمادهای طبیعی مقاومت در سه اثر داستانی راضیه تجار

و به بیان دردها و رنج‌ها و ایثارگری مدافعان خاک و ناموس همت گمارند و ادبیاتی رونق گرفت که ادبیات مقاومت و پایداری نام داشت. «البته جریان‌های متعددی در ادبیات این دوره رواج دارد؛ اما مهم‌ترین و اصیل‌ترین جریان ادبی دوران دفاع مقدس، ادبیات دفاع مقدس است» (صرفی، ۱۳۹۳: ۲۳۲-۲۳۱). یکی از حوزه‌هایی که در بحث نمادشناسی و زیبایی‌های هنری می‌توان به آن ره یافت، حوزه دفاع مقدس و ادبیات مقاومت است. با نمادهای مخصوص به خود مانند «خون، خشم، جنگل... زخم، زندان، ستاره...» (روزبه، ۱۳۸۶: ۹۶).

۲-۴- ادبیات داستانی دفاع مقدس

شالوده اصلی ادبیات داستانی دفاع مقدس نیز همزمان با جنگ گذاشته شد و نویسندگان با نوشتن از مصائب و مشکلات جنگ و پیامدهای آن در تمام عرصه‌ها وارد میدان شدند و صدها داستان با رویکردهای مختلف از جنگ نوشته شد. داستان‌هایی از ایثار رزمندگان و شهدا و بیداد دشمن داخلی و خارجی، آزادی و دفاع در مقابل تهاجم متخاصمان که به چنین ادبیاتی ادبیات مقاومت اطلاق گردید. در همین راستا، داستان‌نویسی و مخصوصاً داستان کوتاه بستر مناسبی برای نویسندگانی شد که می‌خواستند از مسائل جنسی و جسمی در داستان‌های پیش از انقلاب فاصله بگیرند. بدین ترتیب روح، بیان و قلم آنان با ادبیاتی متعهد متعالی گردید. داستان‌های دفاع مقدس چهار نوع رویکرد را با خود به همراه داشتند: ۱- ارزش محور ۲- جامعه محور ۳- انتقاد محور ۴- انسان محور (سعیدی، ۱۳۸۵: ۲۵-۲۲). داستان‌های راضیه تجار در گروه نخست جای دارد؛ زیرا روحیه سلحشوری و دفاع را تقویت نموده و در داستان‌های او از جان‌فشانی‌های رزمندگان سخن به میان آمده است.

۲-۵- درباره راضیه تجار

راضیه تجار در ۵ آذر ۱۳۲۶ در تهران متولد شد. وی دارای مدرک کارشناسی روانشناسی است. ایشان از فعالان عرصه نویسندگی هستند و تاکنون چندین مجموعه داستان و رمان به چاپ رسانده‌اند که اکثر آن‌ها در حوزه دفاع مقدس است و همچنین تاکنون مسئولیت‌های ادبی - هنری زیادی را بر عهده داشته‌اند. «کوتاه‌ترین جمله‌ای که درباره شیوه نویسندگی راضیه تجار می‌توان گفت این است که او به وسیله کلمات نقاشی می‌کند. در قصه‌های او رنگ و نور همان قدر که

برای نقاشی اهمیت دارند، حضور دارند» (آرمین، ۱۳۷۴: ۲۷). او نمادهای طبیعی را به شیوه‌ای هنرمندانه در آثارش، پردازش کرده است. در این تحقیق که به روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته، کاربرد نمادهای طبیعی مقاومت در آثار داستانی منتخب او بررسی گردیده است.

۲-۶- کهن‌الگوها در نظر کارل گستاو یونگ

کارل گستاو یونگ نخستین کسی است که درباره کهن‌الگو سخن گفته است. او کهن‌الگو را متعلق به ناخودآگاه انسان می‌داند. کهن‌الگوها در روانشناسی تحلیلی ماهیت فردی و جمعی دارند. از نظر او رفتار انسان از جنبه ناهشیار سرچشمه می‌گیرد و از زمان‌های کهن و اجداد بشر برایش به ارث مانده است. از نظر یونگ ضمیر ناخودآگاه مضامینی متعالی و فراموش شده در درون خود دارد و حتی زمان کسب آن‌ها بسیار دورتر از حیات فرد است.

کهن‌الگوها همواره در طول زمان احیا گشته و در نمادها به تصور کشیده می‌شوند. «کهن‌الگوها را می‌توان در سه دسته اشخاص، موقعیت‌ها و نمادها طبقه‌بندی کرد» (سخنور، ۱۳۷۹: ۳۱). یونگ برخلاف فروید، برای هر شخص علاوه بر یک ناخودآگاه شخصی، ناخودآگاه جمعی نیز قائل است. خواب‌ها، رؤیاها و تصورات و احساسات اشخاص، از گذشته‌های بسیار دور از حافظه بشری به او منتقل شده‌اند. کهن‌الگوها محتوای ناخودآگاه جمعی بوده و نماینده نوعی‌ترین و اساسی‌ترین خصوصیات مشترک داستان‌ها و اساطیر و نیز رهیافت‌های هنری هستند (Cuddon&Preston, 1998:39). با مطالعه کهن‌الگوها می‌توان با مطالعه و بررسی آثار از آن‌ها رمزگشایی نموده و با اندیشه و افکار پدیدآورنده اثر آشنا شد.

۲-۷- معرفی اجمالی کتاب‌های منتخب

۲-۷-۱- ستاره من

این کتاب برای اولین بار در سال ۱۳۷۶ به چاپ رسید. ماجرای این کتاب بلند و رمان گونه، زندگی و نحوه شهادت سردار شهید حمید عرب نژاد، از سرداران شهید استان کرمان می‌باشد. زادگاه این شهید «خانوک» نام دارد. این اثر فعالیت‌ها و مبارزات او را قبل و بعد از انقلاب نشان می‌دهد. این شهید دلاور با فتنه‌های دشمنان داخلی و تهاجم دشمن خارجی به مبارزه برخاسته است. این کتاب متشکل از داستان‌های کوتاهی است که از هم‌زمان و خانواده ایشان به صورت

خاطره گردآوری شده است.

۲-۷-۲- گمان مبر که شعله بمیرد

این کتاب از کتاب‌هایی است که نویسنده آن را در سال ۱۳۸۱ بر اساس زندگی سردار شهید محمد سلیمانی نوشته است. این کتاب به ترتیب شامل هشت داستان است: ۱- بنویس کاتب ۲- درخت گیسو پریشان ۳- قابی برای همیشه ۴- جایی دور همین نزدیکی‌ها ۵- مقتل ۶- هدیه شب تولد ۷- ستاره و سیم‌خاردار ۸- آئینه و انار. نویسنده به شرح اخلاقیات و رشادت‌ها و خاطرات شهید تا زمان شهادت ایشان پرداخته است.

۲-۷-۳- محبوبه صبح

کتاب «محبوبه صبح» در سال ۱۳۹۱ به چاپ رسید؛ اما داستان آن درباره وقایع سیاسی قبل از انقلاب است و زندگی و نحوه شهید محبوبه دانش، دختر هفده‌ساله انقلابی را به تصویر کشیده است که در واقعه هفده شهریور به مقام شهادت نائل گردید. بخشی از این رمان برگرفته از واقعیت و بخشی تخیلی است که نویسنده با توجه به مستندات و دانسته‌هایی که از بازماندگان شهید به صورت مصاحبه انجام داده است و بر اساس واقعیت‌های میدانی آن را در قالب رمان به تصویر کشیده است.

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱- نمادهای طبیعی مقاومت در داستان‌های دفاع مقدس راضیه تجار

شعر و ادب مقاومت همچون سایر مقوله‌ها، نمادهای ویژه خود را دارد. این مظاهر، تداعی‌کننده کیفیت و ویژگی ذهنی نویسنده هستند. راضیه تجار در این سه اثر داستانی خویش از کهن‌الگوهای زیر بهره گرفته است:

۴-۱-۱- نمادهایی از منظومه شمسی

خورشید، ماه و ستارگان و... عناصری هستند که راضیه تجار، دنیای پاک و نورانی مجاهدان در راه خدا را با آن‌ها نشان می‌دهد. همان نمادهایی که الکساندر کراپ در سفر پیدایش اساطیر آن‌ها را نمادهای ملکوتی می‌داند: آسمان، خورشید، ماه، ستارگان و غیره (شوالیه، گریبان، ۱۳۷۹، ج ۱: ۵۶).

۴-۱-۱- خورشید

آریایی‌ها از نخستین روز تمدن کهن خویش، ستایش خورشید (هور) را به انسان آموختند (فاطمی، ۱۳۴۷: ۴۱۷). خورشید در هزاره چهارم قبل از میلاد در فلات ایران از بزرگ‌ترین خدایان به حساب می‌آمد. آنان هست و نیست خود را از خورشید می‌دانستند (برزین، ۱۳۵۶: ۱۰۷). خورشید نماد اقتدار ایرانیان بوده است (عیفی، ۱۳۷۴: ۵). همچنین خورشید، به عنوان مظهر قدرت و مملکت بر روی درفش پادشاهان قرار داشته و نبردها بعد از طلوع خورشید انجام می‌گرفته است (یاحقی، ۱۳۶۹: ۱۸۵). این کهن‌الگوی ملکوتی، در مباحث عرفانی، نماد نور مطلق و ذات باری تعالی است؛ اما راضیه تجار آن را در معانی بزرگی روح شهدا و درخشش نام آن‌ها به کار برده است و بیانگر این نکته است که شهدا خواستار رسیدن و محو شدن در نور مطلق بودند. در کتاب «ستاره من» همسر حمید، آسمان خانوک را در روز تشییع جنازه حمید چنین توصیف می‌کند: «جمعیت که با من هم صدا شد، به آسمان نگاه کردم. ستاره‌ای نبود؛ اما خورشیدی در آسمان خانوک می‌درخشید که هرگز این چنین رخشان نتابیده بود» (تجار، ۱۳۸۷: ۱۳۱).

۴-۱-۱-۲- ماه

ماه، نماد پاکی، معشوق زیبا، در منابع تاریخی و فرهنگی ایران باستان قابل مشاهده است. برای نمونه نماد ماه و ستاره به عنوان نشان ایزد میترا بین پیروان آیین میترا می‌شمار می‌شده است. این نماد توسط ایلامیان، اشکانیان و ساسانیان هم استفاده می‌شده است. در سمبل و نشان رسمی خاندان شاهی پنتوس، ماه نمادی از اهورامزدا و نیز نماد قهرمانی ایرانی از نسل خدای ماه بوده است. این نماد، بعدها وارد فرهنگ اسلامی شده و مظهر الوهیت و اقتدار قرار گرفت.

در میان اقوام آریایی ساکن ایران که در هزاره دوم پیش از میلاد به ایران مهاجرت کردند، پرستش ماه به صورت نماد ایزد بانو آناهیتا جلوه گر شد. بغدخت آناهیتا؛ نماد آب‌های پاک، فراوانی، باروری، برکت عشق، زناشویی، زایش و پیروزی است. در باور اقوام باستانی، جمادات، گیاهان، حیوانات، انسان و اجرام آسمانی (ماه، خورشید و دیگر ستارگان) دارای روح و روان بودند و ایزدان در آن‌ها نهفته بود. از نقش آن‌ها به‌عنوان نمادی برای نشان دادن آن الهه سود می‌جستند (آور زمانی: ۱۳۹۰: ۸). ماه نماد روشنایی است و در آثار راضیه تجار ماه نماد مبارزی است که با تاریکی در جنگ است. نماد امیدواری برای پیروزی و زدودن تاریکی و درخشش امید است. چنانکه در فرهنگ نمادها می‌خوانیم: برای انسان، ماه نماد عبور از زندگی به مرگ و از مرگ به زندگی است (شوالیه، گبران، ۱۳۸۷، ج ۵: ۱۲۳). تجار نیز، با کاربرد ماه به مبارزان امید زندگی دوباره می‌دهد.

در داستان «محبوبه صبح» چنین می‌خوانیم: «ماه با تیرگی در جنگ بود. تا صبح راهی نمانده بود» (تجار، ۱۳۹۳: ۷۱).

۴-۱-۱-۳- ستاره

ستاره، یکی دیگر از نمادهای آسمانی و پررنگ در ادبیات دفاع مقدس است. «ستاره مظهر خداوند در شب ایمان است تا مؤمن را از شر تمامی موانعی که بر سر راه رسیدن به خداوند است، حفظ کند. ستاره می‌درخشد نه فقط در آسمان ظاهری که در قلب آدمی که با هوس‌هایش تاریک شده، گویی در شب معانی غوطه‌ور است» (شوالیه، گبران، ۱۳۸۲، ج ۳: ۵۴۴). در کتاب «ستاره من» وقتی پیکر هفتاد شهید را آوردند، همسر عرب نژاد با خود فکر می‌کرد که حمید در کدام یک از این تابوت است «ستاره من در کدام تابوت خفته بود؟» (تجار، ۱۳۸۷: ۱۳۱).

«روزی که حمید می‌خواست به سنج برود به من گفت: زهرا جان نمی‌توانم نهایت بگذارم. باید اثاثان را جمع کنیم و به خانه پدرت برویم. وقتی به خانه پدر برگشتم، حس کردم ستاره‌ای در بطنم شروع به سوسوزدن کرده است. شادی عمیقی جانم را پر کرد. با خود گفتم: حال که پای بچه‌ای در میان است، دیگر حتماً برایم خانه می‌خرد» (همان: ۱۲۳). ستاره در این عبارات برخلاف قسمت‌های دیگر منظور جنینی دختری است که خداوند به آنان عطا کرد. وقتی همسر شهید «با

پای برهنه درحالی که چادرش را روی سر نگه داشته بود. بدون بچه‌ها دنبال مردش می‌دوید. جلوی در باغچه کوچکی بود... صورتش را روی سیم‌خاردار گذاشت اشک‌هایش مثل ستاره سوختند و خرد ریختند. او دیگر نمی‌آمد» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۰۰). ستاره در این عبارات معنای متفاوتی با بخش‌های دیگر دارد و تجار آن را در استعاره‌ای بسیار زیبا و گیرا به معنای اشک بیان می‌کند. همان ستاره‌ای که در سختی‌ها، گرم و تابان فرو می‌غلند و نورافشانی می‌کند. همچون شباهنگ که بعد از غروب، اولین ستاره تابناک آسمان شب است. (۱)

۴-۱-۱-۲- پرنده‌گان

۴-۱-۱-۲- پرنده

پورنامداریان معتقد است که «در رساله‌الطییرها، نفوس مستعد به‌صورت پرنده‌گانی ظاهر می‌شوند که با پرواز خود، موانع سفر را یکی پس از دیگری طی می‌کنند تا به اصل و پادشاه خویش پیوندند» (پورنامداریان، ۱۳۶۴: ۳۴۹). در عرفان اسلامی یکی از مهم‌ترین معانی نمادین پرنده، روح یا جان انسان است؛ بدین معنا که روح به‌صورت ذات بال‌داری تصور شده که به‌سوی عالم افلاک که موطن اصلی اوست، پرواز می‌کند. قائل شدن بال‌و‌پر برای روح یا نفس رمزی بسیار کهن است و نمونه‌های متعدد دارد (صرفی، ۱۳۸۶: ۵۶). در کتاب گمان مبر که شعله بمیرد، وقتی تابوت شهدا را می‌آوردند، مردم به شهدا لقب پرنده مهاجر می‌دادند «التماس دعا پرنده مهاجر» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۰۲).

و آن پرنده‌ها ارواح مطهر شهدا بودند. همچنان که «به باور صاحب فرهنگ نمادها ارواح شهدا به شکل پرنده‌ای سبزرنگ به بهشت پرواز می‌کند» (شوالیه، گبران، ۱۳۷۹، ج ۱: ۲۰۱). در کتاب «ستاره من» نیز همسر حمید عرب‌نژاد راجع به عشق حمید به شهادت می‌گوید: «او مثل پرنده‌ای بود که اگر نمی‌پرید، زنده نبود» (تجار، ۱۳۸۷: ۱۲۸).

تجار نیز شهدا را پرنده‌گانی می‌داند که برای رهایی از عالم خاک، جسم و مادیات باید بال و پری بگشایند و برای رسیدن به درگاه دوست اوج بگیرند.

۴-۱-۱-۲- کبوتر

کبوتر در نزد عامه به ساده‌لوح معروف است، اما با نگاهی شاعرانه، آن را نماد عشق

دانسته‌اند. کبوتر رمز روح، احساس‌های معنوی، آرمان و آرامش است و در انجیل هم روح خدا به شکل کبوتری بر حضرت عیسی ظاهر شد (شریفیان، داریبیدی، ۱۳۸۶: ۶۸). کبوتر را نماد، روح حیات، جان، عبور از یک مرحله یا جهان، روح نور، عفت، معصومیت، نجابت و صلح دانسته‌اند. همچنین این پرنده را موجود اعلی نامیده‌اند (کوپر، ۱۳۸۷: ۳۰۷). در اسطوره‌های کهن کبوتر را پیک ناهید و «قاصد عشق» و «پیک عشق» نیز نامیده شده است (یاحقی، ۱۳۸۶: ۶۶۲). ما هم این احساس‌های معنوی را در آثار تجار مشاهده می‌کنیم.

در کتاب «گمان مبر که شعله بمیرد» متعلق به دهه هشتاد نیز تجار ارواح شهدا را کبوتر می‌خواند. آنجا که پسر بچه‌ای به دنبال کبوتران می‌دود «پی هزاران کبوتری که بر فراز تابوت‌ها می‌چرخند» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۰۳).

این اعتقاد تجار، با نمادهای اسلامی مطابقت داشته، همچنان که «در فرهنگ نمادها تصریح شده که در اسلام پرندگان به‌طور خاص نماد فرشتگان هستند و مفهوم سبکی و رهایی از ثقل زمینی را القا می‌کنند» (شوالیه، گبران، ۱۳۷۹، ج ۱: ۱۹۷). تجار کبوتر را نماد ارواح شهدا، پرواز و معصومیت آن‌ها می‌داند و به سبک‌بالی شهدا و رهایی آنان از قیود دنیوی اشاره می‌کند. بالاخره کبوتر جان محبوبه دانش در تظاهرات هفده شهریور در میدان ژاله با گلوله مأموران ساواک پر کشید؛ و به سوی آبی آسمان‌ها رفت: «محبوبه خواب کبوتری را دید که در زیر نورگیر گنبد شیشه‌ای گیر افتاده بود و هر چه سر به شیشه می‌کوبید، راه خروج نمی‌یافت. تا اینکه دستی در چپه کوچکی را باز کرد و کبوتر پر کشید» (تجار، ۱۳۹۳: ۱۰۰). (۲)

۴-۱-۱-۲-۳- پرندگان کوچک (حشرات)

۴-۱-۱-۳- پروانه

یکی دیگر از نمادهایی که راضیه تجار، در آثار خود به کار برده، پروانه است. پروانه نماد عاشق خالص است و در ادبیات فارسی نماد عاشق واقعی می‌باشد. پروانه‌ها، اغلب نه فقط نشانگر ارواح آزاد شده هستند، نشانه روح کودکان هم هستند و نماد زندگی دوباره. همان‌گونه که پروانه به مرگش در شعله آتش شتاب دارد، همان‌گونه آدمی به جست‌وجوی حرمان می‌رود (شوالیه گبران، ۱۳۷۹، ج ۱: ۲۰۴-۲۱۰). تجار در کتاب محبوبه صبح چنین می‌نویسد «هر چه رژیم فشار می‌آورد، عکس‌العمل‌ها شدیدتر می‌شد. دگردیسی شروع شده

بود. از مدت‌ها پیش شروع شده بود و چیزی نمانده بود که پروانه‌ها از پيله بیرون بیایند. هزاران هزار پروانه» (تجار، ۱۳۹۳: ۷۶). تجار، مبارزان را پروانه‌هایی می‌داند که فضای حاکم آن زمان، روند رشد و دگرذیسی آنان به جانب نور و رهایی را تسریع کرده بود. پروانه‌هایی که به سوی تعالی پروبال می‌گشودند. پروانه‌هایی که عاشق پاکی و رهایی و آزادی بودند.

۴-۱-۱-۳- حیوانات

از جمله نمادهایی که در بحث کهن‌الگوها از جایگاه مهمی برخوردارند، نمادهای حیوانی است. «فراوانی نماد حیوانات در میان ادیان و هنرهای تمامی دوران تنها بیانگر اهمیت نماد نیست، بلکه نشان می‌دهد حیوان تا چه اندازه برای انسان مهم است. تا با محتوای روانی نماد، یعنی غریزه دربیامیزد» (یونگ، ۱۳۹۳: ۳۶۳). همچنین حیوانات از کهن‌ترین نمادهایی حافظه بشری می‌باشند. نمونه‌های زیر را در آثار منتخب تجار بررسی می‌کنیم:

۴-۱-۱-۳- ماهی

پیوستگی میان «آب» و «ماهی» سبب شده که ماهی از همان ابتدای تاریخ بشر نمادی مقدس به شمار آید. هنرمندان، سپندینگی تقدس آب را با نماد ماهی بر کوزه‌ها و جام‌های سفالین نقش می‌زدند، نقشی که یادآور روزی و برکت است و همچنین ماهی، گاهی با نماد ایزد بانو آناهیتا به عنوان نشانی از برکت و باروری همراه شده است (نامور مطلق، ۱۳۹۴: ۳۱۰). راضیه تجار، مبارزان را ماهی‌های پویایی می‌داند که علیه رژیم با هم متحد شده‌اند: «انگار ماهی‌ها، صف به صف به رود می‌پیوستند» (تجار، ۱۳۹۳: ۱۰۱). تجار در کتاب «گمان میر که شعله بمیرد» برداشت متفاوتی از این کلمه ارائه می‌دهد و معنای گرفتاری و سختی و رنج و عذاب را می‌رساند: «سلیمانی گفت: بگو دارن می‌سوزن. بگو بچه‌های گردان حضرت یونس رفتند در شکم ماهی» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۰۹).

۴-۱-۱-۲- گرگ

تجار، در برخی داستان‌ها گرگ را، به صورت ضرب‌المثل و در معنای مبارزی نستوه و با تجربه استفاده کرده است. در کتاب «محبوبه صبح» راضیه تجار گرگ را در معنای مبارزی مقاوم و با تجربه به کار برده است. آنجا که محبوبه به مادرش در مورد ظلم و ستم و فضای نابسامان

حکومت شاهنشاهی دلداری می‌دهد و چنین می‌گوید: «پس تو که گرگ باران دیده‌ای چرا می‌لرزی؟ هان؟» (تجار، ۱۳۹۳: ۵۶). (۳)

۴-۱-۱-۴- گل‌ها

یکی از نمادها و جلوه‌های طبیعت که راضیه تجار از آن بهره گرفته است گل است. هرچند آن را با نام گل‌های متفاوت به کار برده است اما تمامی این تفاوت‌ها را یک نقطه ختم می‌شوند. آن‌هم تداعی معنای شهید است. گل نماد عشق و محبت و زیبایی و طراوت «گل که همه زیبایی‌ها وام گرفته از او است و به دل‌آویزی و نیکی زبانزد است و تمثیل همه خوبی‌ها است» (سلامی، ۱۳۸۸: ۲۱۶). در این سه اثر راضیه تجار از این گل‌ها نام برده است:

۴-۱-۱-۴- گل سرخ

گل سرخ در فرهنگ اسلامی و ایرانی جایگاه و ارزش ویژه‌ای دارد «و نوعی قداست مذهبی پیدا کرده است. می‌گویند هرگاه پیامبر گل سرخی می‌دیدند، آن را می‌بوسیدند و بر چشمان خود می‌نهادند و می‌فرمودند: این گل نشانه‌ای از جمال الهی است. (شیمل، ۱۳۸۳: ۱۵۰). گل سرخ نشانه کمال تام و تمامیت بدون نقص است. گل سرخ نماد جام زندگی، روح، قلب و عشق است. می‌توان گل سرخ را همانند ماندالا، به عنوان یک مرکز معنوی در نظر آورد. گل سرخ در ارتباط با خون ریخته، اغلب به عنوان نماد عرفانی تولد دوباره ملحوظ می‌شود. آنجا که قهرمانان فرو افتاده‌اند، گل سرخ و نسترن می‌روید و هنگامی که اودنیس خدای جوان به نزع بود، از خونش گل سرخ و شقایق نعمانی رویدند» (شوالیه، گبران، ۱۳۸۵، ج ۴: ۷۴۴-۷۴۵).

راضیه تجار هم در کتاب «محبوبه صبح» گل را نماد قطرات خون شهید می‌داند. همان خونی که از آن گل سرخ شهادت می‌روید. «روی پیراهن چهارخانه‌اش یک گل شکفت؛ یک گل سرخ که لحظه به لحظه شکوفاتر می‌شد» (تجار، ۱۳۹۳: ۱۰۳).

در کتاب «گمان مبر که شعله بمیرد» نیز وقتی مردم به تشییع پیکر پاک شهدا آمده بودند، شعارشان این بود «این گل پرپر از کجا آمده» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۰۲)؛ و باز هم در همان کتاب، آمده است: «به شکار مرگ می‌روی یا به شکار یاد آن‌هایی که به شکار مرگ رفته‌اند. تا از دره سرخ، خوشبوترین گل‌ها را بچینند؟!» (همان: ۳۷).

او در ادامه داستان با آوردن ترکیب «دره سرخ» که منظور مرگ و شهادت در راه خداست و خوشبوترین گل‌ها، بر شهادت در راه خدا، تأکید می‌کند. (۴)

۴-۱-۱-۲- گل کوبک

در دوران باستان تصور می‌شد با سوزاندن برگ‌های این گل، اهریمن از مردم دور خواهد شد و پاکی و خوبی جایگزین آن خواهد شد. از این رو گل کوبک نماد پاکی معنوی و عشق است. همچنین نماد صبر و شکیبایی نیز است (<https://shermila.net>). تجار، تجمع پیکرها و تابوت‌های شهدا را در کنار هم گل کوبک می‌نامد. وقتی تابوت شهدا را می‌آوردند آن‌ها «در کنار هم روی هم. گلی با پره‌های بسیار، مثل گل کوبک» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۰۲). شهدایی پاک و صبور که با از دست دادن جان خود اهریمن را از وطن دور کردند. تجار همچنین با ارائه تصویر زیبای گل کوبک، به تعداد تابوت‌های شهدا و نحوه قرار گرفتن تابوت‌ها در کنار هم اشاره دارد.

۴-۱-۱-۳- یاس کبود

یاس نماد شادی، شیرینی، دلپذیری، وقار، تعلق خاطر و دل‌بستگی، فروتنی و متانت است. معنی یاسمن، شادابی و حس شوخ‌طبعی است. نام علمی آن، جاسمینوم می‌باشد. گل یاس برای عطر و بوی زیبایی که دارد مشهور است؛ اما راضیه تجار این کاربرد نمادین را در کتاب «گمان مبر که شعله بمیرد» را برای نشان دادن رنج‌ها و آزرده‌گی‌های رزمندگان استفاده کرده است و درباره آن چنین می‌نویسد: «آن موقع که دارد خون از بدنش می‌رود که یواش‌یواش دارد می‌شود مثل یاس کبود و من می‌بینم استخوان‌های خاک گرفته، بدن‌های سوخته و پوسیده و در بعضی یک پلاک» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۰۲). تجار یاس‌های کبودی را توصیف می‌کند که در شعله‌های شرارت دشمن سوختند تا عطر وجودشان شادابی را به میهن بازگرداند.

۴-۱-۱-۵- آب‌ها

آب چرخه حیات، نماد آفرینش، تولد و مرگ، تطهیر و رشد و... است. در کهن‌الگوها مظهر خدایان و آب‌های جاری، رشدی به سوی ابدیت را می‌رسانند. به نظر کارل یونگ، آب رایج‌ترین نماد ضمیر ناهشیار است. نماد ذات خداوندی و زندگی معنوی است. آب زنده، به‌عنوان نماد آفرینش عرضه می‌شود و چون تصفیه می‌کند، شفا می‌بخشد و دوباره جوان می‌کند.

تحلیل نمادهای طبیعی مقاومت در سه اثر داستانی راضیه تجار

به ابدیت می‌پیوندد (شوالیه، گبران، ۱۳۷۹، ج ۱: ۱۱-۱۲). تجار، رفتن شهدا را به جبهه، همچون آبی زلال، رونده و پویا می‌داند که با حرکت خویش زنده شدند و زندگی بخشیدند. همسر حمید درباره او می‌گوید: «مثل آبی بود که اگر جاری نمی‌شد، بوی زندگی را نمی‌داد» (تجار، ۱۳۸۷: ۱۲۸).

۴-۱-۱-۵-۱-۱-دریا

دریا به‌عنوان کهن‌الگو تصویری است، که وجود مادی در این عالم ندارد. کهن‌الگوی دریا، ناخودآگاه و ماوراء است. دیگر معانی دریا مرگ و تولد، زندگی، حرکت و پویایی است. دریا در اصل ناخودآگاه در انفس است و جلوه آن در آفاق مشاهده می‌شود. دریا رمز جان در نزد عارفان است. دریا معنای هستی و مادر است و گاه نماد عالم معنا می‌باشد. دریا نماد پویایی زندگی است و همه‌چیز از دریا خارج و به آن برمی‌گردد. دریا نماد وضعیتی زودگذر میان امکانات نامعلوم و واقعیت‌های معلوم است و وضعیتی بدون تصمیم را نشان می‌دهد. در یونان و روم باستان، اسب و گاو را که خود نماد باروری بودند، برای دریا قربانی می‌کردند (شوالیه، گبران، ۱۳۸۲، ج ۳: ۲۱۶). دریا نماد عظمت است؛ اما در کتاب «محبوبه صبح»، راضیه تجار آن را در معنای اتحاد و پیوستن به صف مبارزان و جریان انقلاب، به کار برده است: «ماهی‌ها صف به صف، به رود پیوستند و رود هم به دریا» (تجار، ۱۳۹۳: ۱۰۱).

۴-۱-۱-۵-۲-رود

در بین الهه‌های ایرانی آناهیتا، میترا و ناهید با آب ارتباط نزدیکی دارند، آنگاه که با تصویر رود ارائه می‌شود. «آب فضیلتی تزکیه‌کننده دارد و به همراه آن قدرتی رستگار کننده. غوطه خوردن در آب موگد، موجب باز زایی است... آب تاریخ را پاک می‌کند؛ زیرا موجود را در مرحله‌ای جدید قرار می‌دهد» (شوالیه، گبران، ۱۳۸۲، ج ۳: ۱۳). همچنین «جریان رود جریان زندگی و مرگ است؛ رود گنگ در هند، رود تصفیه‌کننده است؛ در چین باستان عبور از رود از اهمیت خاصی برخوردار بود (همان: ۳۸۵-۳۸۴). تجار جبهه‌های حق علیه باطل را رودخانه‌ای می‌داند که ماهیان دریای حق که از حوضچه تعلقات مادی به درآمده‌اند، در آن شنا می‌کنند و بعد از تزکیه شدن، به دریای عشق معبودشان می‌رسند و زندگی دوباره می‌یابند. در کتاب «محبوبه صبح» راضیه تجار، پیوستن به رود را در معنای اتحاد و وحدت مردمی، به کار برده است و منظور

او از رود، اقشار مردم و خلق رنج‌دیده هستند: «ماهی‌ها صف به صف، به رود پیوستند و رود هم به دریا» (تجار، ۱۳۹۳: ۱۰۱).

۴-۱-۱-۶- میوه‌ها

۴-۱-۱-۶-۱- انار

میوه نماد فراوانی و جاودانگی و گاه نشانه سعادت و نیکبختی است. نماد اولاد و اعقاب و در آسیا تصویر انار شکسته نشان‌دهنده آرزو است. در یونان باستان، انار یکی از مختصات هرا و آفرودیت بوده است. در رُم تاج سر عروسان از شاخه‌های انار بُن فراهم می‌شده است (شوالیه، گریبان، ۱۳۷۹، ج ۱: ۲۵۰). انار میوه‌ای بهشتی و مقدس که نماد برکت و جاودانگی و باروری است و راضیه تجار آن را برای بقای نام و عظمت و جاودانگی شهیدان و افزون شدن رهبویان شهدا، به کار برده است. تجار تأثیر شهدا را بر کائنات با درخت اناری نشان می‌دهد که هر وقت شهیدی می‌آوردند، درخت هم انارهایش را می‌ریزد و آن انارها پاره‌پاره می‌شوند و شاید آرزوی شهادت می‌کنند. او با آوردن این واژه، بیان‌کننده جاودانگی نام شهداست و اینکه هرگز در هیچ برهه‌ای از زمان فراموش نخواهند شد و راهشان پر ره رو خواهد بود: «چندین و چندین بار درخت انارمان به شکوفه نشست میوه داد و باز... حالا شاخ و برگ درخت همه فضای حیاط را گرفته بود. هر وقت شهیدی به درجه می‌آوردند، درخت انارهایش را به زمین می‌ریخت. انارها پاره‌پاره می‌شد و زمین پر می‌شد از دانه‌های سرخ.» (تجار، ۱۳۸۱: ۲۵). (۵)

۴-۱-۱-۷- درخت

۴-۱-۱-۷-۱- درخت انار

درخت نماد حقیقت، مهاجرت ارواح تا سرزمین خورشید، نماد جاودانگی است. درخت به دلیل تغییر دائمی خود نماد زندگی است. درخت به‌طور کلی، چون ریشه‌هایش در زمین و شاخه‌هایش در آسمان بالا می‌رود، به‌عنوان نماد ارتباطی میان زمین و آسمان شناخته شده است» (شوالیه، گریبان، ۱۳۸۲، ج ۳: ۱۸۷-۱۸۹). یکی از رایج‌ترین صورت‌های کهن‌الگویی تصویر درخت است. این پدیده صورت مثالی زندگی، حیات و دگرگونی‌های مختلف آن است. درختان در اساطیر نیز جایگاهی ویژه دارند و وجودشان وقف ایزدان است. یکی از جلوه‌های درخت

تحلیل نمادهای طبیعی مقاومت در سه اثر داستانی راضیه تجار

در داستان‌ها است. «در افسانه‌های یونانی هر درخت را فرشته‌ای به نام هامادرایا Hamaderaya دارد» (رنگچی، ۱۳۷۲: ۷).

در داستان کوتاه درخت گیسو پریشان از مجموعه گمان مبر که شعله بمیرد، متعلق به دهه ۸۰ می‌خوانیم مادر محمد می‌گوید: «حالا محمد هم همان درخت انار بود، هم قد کشیده بود هم چراغانی شده بود. گفتم: هر طور که صلاح بدانی. بعد به گوشمان می‌رسید که توی خیابان امر به معروف می‌کند» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۹). تجار در اینجا به روح آسمانی رزمندگان اشاره می‌کند که در زمین زندگی می‌کنند؛ اما وابسته به آن نشده‌اند و درخت انار را نماد اولادی صالح می‌داند. او در ادامه به چراغانی شدن محمد اشاره دارد، در واقع خلوص و پاکی این فرزند را متذکر شده است. (۶)

جدول ۱- نوع، میزان و درصد نمادهای طبیعی در آثار داستانی منتخب راضیه تجار

نمادها	میزان	درصد
منظومه شمس	۹ مورد	۲۳ درصد
پرندگان	۸ مورد	۲۱ درصد
گل‌ها	۷ مورد	۱۸ درصد
حیوانات	۴ مورد	۱۰ درصد
آب‌ها	۴ مورد	۱۰ درصد
درختان	۴ مورد	۱۰ درصد
میوه‌ها	۳ مورد	۸ درصد
تعداد و درصد	جمع کل: ۳۹ مورد	۱۰۰ درصد

جدول ۲- میزان کاربرد نمادهای طبیعی در هر کتاب و هر دهه از بیشترین تا کمترین

نام کتاب	دهه	تعداد نمادها	درصد
گمان مبر که شعله بمیرد	۸۰	۱۵ مورد	۳۸ درصد
محبوبه صبح	۹۰	۱۴ مورد	۳۶ درصد
ستاره من	۷۰	۱۰ مورد	۲۶ درصد
جمع کل: ۳۹	درصد: ۱۰۰		

نتیجه گیری

از بررسی نمادهای طبیعی مقاومت در آثار داستانی راضیه تجار این نتایج به دست آمد که ایشان از نمادها و کهن‌الگوها برای بیان مفاهیم ارزشی دفاع مقدس به‌خوبی بهره جسته است. در اندیشه نویسنده علاوه بر معانی متداول نماد، معنای مختص به ایشان را هم می‌توان دید که با زیبایی و هنرمندی کهن‌الگوهایی که متعلق به زمان‌های بسیار دور ناخودآگاه بشری هستند را در خدمت مسائل روز درآورده و در مضامین امروزی دفاع مقدس به کار گرفته است. در بین سه اثر منتخب، کتاب «گمان مبر که شعله بمیرد» با بیشتر کاربرد نمادهایی از گل و گیاهان، بالاترین میزان کاربرد نمادها را به خود اختصاص داده که لطافت روحی و ظرافت سبک زنانه او را نشان می‌دهد و بیان‌کننده فنی شدن نوشته‌های جنگ در دهه هشتاد می‌باشد. همچنین دهه هشتاد دهه طلایی آثار راضیه تجار است. کتاب «محبوبه صبح» متعلق به دهه نود، در درجه دوم کاربرد نمادها قرار می‌گیرد و کاربرد نمادین پرندگان بیشتر نمود را در این کتاب دارد. نمادهایی که پاکی و وارستگی و پرواز شهدا را به تصویر می‌کشند. راضیه تجار در کتاب «ستاره من» متعلق به دهه هفتاد، بیشتر از عناصر منظومه شمسی بهره گرفته و عظمت روحی و پاکی شهدا و رزمندگان را به تصویر کشیده است. باین حال کمترین کاربرد نمادها را در این کتاب، نسبت به دو کتاب دیگر مشاهده می‌کنیم؛ زیرا هنوز نوشتن از جنگ به قوام و استحکام فنی دهه‌های بعدی نرسیده بود. راضیه تجار همچنین از هفت گروه نمادهای طبیعی برای بیان اندیشه خود استفاده کرده است؛ که معانی آن‌ها آنچه در کهن‌الگوهاست شباهت دارد و گاه معنی خاص و امروزی خود نویسنده از نمادهای مقاومت از آن‌ها استنباط می‌شود و می‌توان کهن‌الگوها را از درون تشبیهات و ترکیبات او بیرون کشید. این هفت گروه به ترتیب میزان کاربرد در سه اثر عبارت‌اند از: ۱- عناصر منظومه شمسی ۲- پرندگان ۳- گل‌ها ۴- حیوانات ۵- آب‌ها ۶- درختان ۷- میوه‌ها که به انواع مختلف تقسیم می‌شوند. در دسته‌بندی زیر نمادهای به کاررفته سه اثر منتخب دفاع مقدس راضیه تجار و معانی مدنظر نویسنده از کاربرد آن‌ها آورده شده است:

- ۱- منظومه شمسی (نمادهای ملکوتی): خورشید: عظمت روح شهدا. ماه: نویددهنده پیروزی، جدال‌کننده با تاریکی‌ها. ستاره: هدایتگری شهدا، جاودانگی و درخشش نام شهدا، فرزند، اشک.
- ۲- پرندگان کوچک (حشرات): پروانه: مبارز.

- ۳- گل‌ها: یاس کیود: پیکرهای سوخته و مطهر شهدا. گل کوکب: تجمع تابوت شهدای گمنام. گل سرخ: شهادت، قطرات خون شهید.
 - ۴- حیوانات (نمادهای مقدس): ماهی: رزمندۀ سالک، آنکه ترکیه شده است. در دهان ماهی افتادن: در سختی افتادن. کبوتر: ارواح شهدا، پرنده: ارواح مطهر شهدای وارسته. گرگ باران‌دیده: مبارزی مقاوم و نستوه.
 - ۵- آب‌ها: زندگی و زندگی بخشی. رود: اقشار ملت، پیوستن به رود: اتحاد مردمی. دریا: جریان انقلاب، پیوستن به دریا: پیوستن به مبارزان، ذات الهی.
 - ۶- درخت: درخت انار: اولاد، فرزند صالح و مخلص.
 - ۷- میوه‌ها: انار: افزایش ره پویان شهدا و جاودانگی نام شهدا.
- بهره‌گیری از نمادهای عناصر منظومۀ شمسی در درجه اول و نمادهای پرندگان به‌عنوان پرکاربرترین نمادها و بهره‌گیری از نمادهای گل و گیاهان، در درجه بعدی در نمادپردازی این سه اثر داستانی دفاع مقدس، ضمن نشان دادن عظمت و قداست و وارستگی رزمندگان و شهدا، نشان‌دهندۀ لطافت روحی، تعمق فکری، اصالت و فرهنگ ریشه‌دار این بانوی نویسنده است. امید است که محققان و نویسندگان، با انجام تحقیقات بیشتر بر روی آثار نویسندگان زن دفاع مقدس، نقش اثرگذار بانوان در دوران هشت سال جنگ ناخواسته را بیان نموده و از نقش موثر آنان در تربیت و ترغیب نسلی مبارز پرده بردارند و حقایق پنهان و آشکار از فداکاری و شورآفرینی‌های آنان که روح غیرتمندی را درکالبد اجتماع می‌دمیدند، بیش‌ازپیش در سطور حقیقت‌گستر خویش بگنجانند؛ تا هم به روشننگری افکار جامعه منجر گردد و هم به عزتمندی بانوانی از نسل‌های نوپا بیفزاید و گوشه‌ای از دین این قشر رنج‌دیده ادا گردد.

پی‌نوشت:

شواهد دیگر از کاربرد نمادها در کتب منتخب:

- (۱) ستاره: کتاب ستاره من: ص ۱۲۱، ۱۱۵، ۱۲۱ دو بار.
- (۲) کبوتر: کتاب محبوبه صبح: ص ۱۰۲.
- (۳) گرگ: کتاب محبوبه صبح: ص ۶۲.
- (۴) گل سرخ: کتاب محبوبه صبح: ص ۹۷.
- (۵) انار: کتاب گمان مبر که شعله بمیرد: ص ۲۹.
- (۶) درخت انار: کتاب گمان مبر که شعله بمیرد: ص ۴۴، ۵۸، ۱۰۳

منابع

کتاب‌ها

۱. پورنامداریان، تقی (۱۳۶۴). رمز و داستان‌های رمزی در ادب فارسی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۲. تجار، راضیه (۱۳۸۱). گمان مبر که شعله بمیرد. چ اول. تهران: نسل کوثر.
۳. _____ (۱۳۸۷). ستاره من. چاپ دوم. کرمان: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی لشکر ۴۱ ثارالله.
۴. _____ (۱۳۹۳). محبوبه صبح. چاپ اول. تهران: سوره مهر.
۵. چدویک، چارلز (۱۳۸۲). سمبولیسم. ترجمه مهدی سبحانی. چاپ سوم. تهران: نشر مرکز.
۶. رنگچی، غلامحسین (۱۳۷۲). گل و گیاه در ادبیات منظوم فارسی. تهران: پژوهشگاه.
۷. روزبه، محمدرضا (۱۳۸۶). ادبیات معاصر ایران شعر. چاپ سوم. تهران: نشر روزگار.
۸. سخنور، جلال (۱۳۷۹). نقد ادبی معاصر. تهران: رهنما.
۹. شوالیه، ژان و گربران، آلن (۱۳۷۹). فرهنگ نمادها. جلد اول. ترجمه سودابه فضایی. تهران: جیحون.
۱۰. _____ (۱۳۸۲). فرهنگ نمادها. جلد سوم. ترجمه سودابه فضایی. تهران: جیحون.
۱۱. _____ (۱۳۸۵). فرهنگ نمادها. جلد چهارم. ترجمه سودابه فضایی، تهران: جیحون.
۱۲. _____ (۱۳۸۷). فرهنگ نمادها. جلد پنجم. ترجمه سودابه فضایی، تهران: جیحون.
۱۳. شمیسا، سیروس (۱۳۹۰). بیان و معانی. تهران: میترا.
۱۴. شیمیل، آنه ماری (۱۳۸۳). گل و ستاره: دنیای تصویرها در شعر فارسی. ترجمه سید سعید فیروزآبادی. تهران: پیام خاور.
۱۵. عیفی، رحیم (۱۳۷۴). اساطیر فرهنگ ایران. جلد اول. چاپ اول. تهران: توس.
۱۶. فاطمی، سعید (۱۳۴۷). اساطیر یونان. تهران: دانشگاه تهران.

تحلیل نمادهای طبیعی مقاومت در سه اثر داستانی راضیه تجار

۱۷. کوپر، جین (۱۳۸۷). فرهنگ مصور نمادهای سنتی. ترجمه ملیحه کرباسیان. چاپ دوم. تهران: فرهنگ نشر نو.
۱۸. محقق، جواد (۱۳۹۰). بیداری کلمات، بررسی و تحلیل شعر مقاومت. چاپ اول. تهران: روایت فتح.
۱۹. میرصادقی، میمنت (۱۳۷۳). واژه‌نامه هنر شاعری. تهران: کتاب مهناز.
۲۰. نامور مطلق، بهمن (۱۳۹۴). فرهنگ مصور نمادهای ایرانی. چاپ یکم. تهران: نشر شهر.
۲۱. یاحقی، محمدجعفر (۱۳۶۹). فرهنگ اساطیر و اشارات داستانی در ادبیات چاپ اول. تهران: سروش.
۲۲. _____ (۱۳۸۶). شناخت اساطیر ایران و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی. تهران: فرهنگ معاصر.
۲۳. یونگ، کارل گوستاو (۱۳۹۳). انسان و سمبل‌هایش. ترجمه محمود سلطانی. چاپ نهم. تهران: جامی.

مقاله‌ها

۲۴. آرمین، منیژه (۱۳۷۴). «سفر به ریشه‌ها: راضیه تجار، نویسنده‌ای است که با کلمات نقاشی می‌کند». ادبیات داستانی. شماره ۳۸، صص ۲۷-۲۷.
۲۵. آور زمانی، فریدون (۱۳۹۰). «نگاهی به رازهای ماه در ایران باستان». منظر. شماره ۱۴، صص ۶-۹.
۲۶. برزین، پروین (۱۳۵۶). «مفاهیم نقوش بر سفال دوران پیش‌ازتاریخ». هنر و مردم. سال ۱۶، شماره ۱۸۴-۱۸۵، صص ۱۰۹-۱۰۳.
۲۷. پارسی نژاد، کامران (۱۳۸۰). «گشت‌وگذار در کوچه اقاها». ادبیات داستانی. شماره ۵۴، صص ۱۱۳-۱۰۹.
۲۸. دستغیب، عبدالعلی (۱۳۸۰). «پرسه‌ای در کوچه اقاها». مجله کیهان فرهنگی. شماره ۱۷۶، صص ۷۷-۷۲.
۲۹. _____ (۱۳۷۳). «نرگس‌ها داستان‌های دیگر». مجله کیهان فرهنگی. شماره ۱۰۸، صص ۳۸-۳۴.
۳۰. حری، ابوالفضل (۱۳۷۷). سفر به ریشه‌ها، «نقد آثار داستانی راضیه تجار». ادبیات داستانی.

- شماره ۴۶، صص ۱۱۳-۱۰۵.
۳۰. سعیدی، مهدی (۱۳۸۵). «رویکرد عمده ادبیات داستانی جنگ». پژوهش‌نامه زبان و ادب فارسی. شماره ۷، صص ۲۱-۳۶.
۳۱. سلامی، معصومه (۱۳۸۸). «گل سرخ در نگاه سعدی». ادبیات فارسی. دوره ۵، شماره، صص ۲۱۹-۲۰۰.
۳۲. سنچولی، احمد؛ مجوزی، محمد و کلبعلی، شهلا (۱۴۰۱). «تجلی مؤلفه شهادت در سه آثار داستانی از راضیه تجار (ستاره من)»، «گمان مبر که شعله بمیرد»، «محبوبه صبح». دفاع مقدس و نبردهای معاصر. دوره ۴، شماره ۱، صص ۲۰-۱.
۳۳. شریفیان، مهدی و داربیدی، یوسف (۱۳۸۶). «بررسی سمبل‌های سیب، کبوتر، گل سرخ و نیلوفر در اشعار سهراب سپهری». نثر پژوهی ادب فارسی. شماره ۲۱، (پیاپی ۱۸)، صص ۸۴-۵۹.
۳۴. صرفی، محمدرضا (۱۳۸۶). «نماد پرندگان در مثنوی». پژوهش‌های ادبی. سال ۵، شماره ۱۸، صص ۷۶-۵۳.
۳۵. صرفی، محمدرضا (۱۳۹۳). «گستره ادبیات پایداری»، ادبیات پایداری کرمان. سال ششم، شماره ۱۰، صص ۲۳۸-۲۰۷.
۳۶. عرب یوسف آبادی، فائزه و کلبعلی، شهلا (۱۳۹۷). «بررسی سبک زنانه در رمان کوچه آقاقیا (نوشته راضیه تجار)» زن و فرهنگ. سال نهم، شماره ۳۵، صص ۷۴-۶۱.
۳۷. فولادی، محمد و حسن پور، مریم (۱۳۹۴). «نقش نماد و نمادگرایی در زندگی بشر». سال ششم (پیاپی ۲۴)، شماره چهارم، صص ۱۵۲-۱۳۳.
- منابع اینترنتی**
۳۸. نماد گل کوب چیست؟ <https://shermila.net>. تاریخ بارگذاری: ۱۴۰۰/۵/۲۶. تاریخ بازدید ۱۴۰۱/۳/۲۵.

References

39. Chevalier, J (1969). *Pictionnaire des symboles*. Edition, Laffont, Paris.
40. Cuddon, J. A. & Preston, C. (1998), *A Dictionary of Literar Terms and Literary Theory*, Oxford UK, Blackwell.